

SAMOHLÁSKOVÁ KVANTITA

Patří k nejméně prozkoumaným oblastem ve vývoji češtiny.

Zdroje původní pračeské kvantity:

1. Pokračování původní psl. kvantity – v určitých pozicích nenastalo pozdě psl. krácení: *národ* (< **na'rodъ*), *zákon* (< **za'konъ*), **východ* (< **vy'chodъ*).
2. Kvantita se vyvinula ve slabikách pod intonací novoakutovou, která vznikla v pozdě psl. na místě intonace původně cirkumflexové nebo tam, kde byly dříve slabiky krátké (tyto změny intonace se nazývají metatonie): a) genitiv plurálu: stč. *synove* – *synóv*, *noha* – *nóh*; b) nominativ singuláru maskulin a feminin zakončený na *-ъ* a *-ь* (zde nelze v češtině dost dobře odlišit novoakut od náhradního dloužení): *bóh* – *boha*, *dvór* – *dvora*, *sól* – *solí*...
3. Kvantita vznikla kontrakcí – viz *Vývoj zvukové stavby češtiny I*.
4. Se zánikem jerů je spjato tzv. náhradní dloužení (v češtině je jen velmi těžko odlišitelné od kvantity vzniklé z novoakutové intonace – viz výše): *dóm* – *domu*, *dól* – *dolu*, *vóz* – *vozu*.
5. V určitých specifických pozicích vzniká tzv. sekundární dloužení: ve stč. textech se např. objevují doklady takového dloužení po předložkách či předponách: *v oči* > *vóci*, *v obec* > *vóbec*, *k ápoštolóm* nebo před *j*: *nájde*, *tájny*.

Pračeské kvantitativní poměry se pak během historického vývoje poměrně hojně a pronikavě proměnily, a to na základě:

a) Morfofonologického zobecnění jednotlivých pravidel (dloužení – krácení u deminutiv *most* – *můstek* X *dům* – *domek*).

Zde lze uvažovat o působení templatických pravidel: např. iterativa (odvozovaná sufixy *-ě-*, *-a-*, *-ova-*) mají „vážit“ tři móry (týká se jen součtu váhy kořenného a tematického vokálu, tzn. počítáno od konce mají být tři krátké slabiky, nebo jedna slabika krátká a druhá dlouhá): *píjet*, *-hlížet*, *skákat*, *-žít* X *-chvalovat*, *-měšovat*.

b) Analogického vyrovnávání v rámci paradigmatu (morfologického či slovtvorného – sg. nom. *ryba*, gen. *ryby*, dat. *rybě*... X sg. instr. *rybú*, pl. gen. *ryb*, dat. *rybám*... > *ryba*, *ryby*, *rybě*, *rybou*...).

c) Různých fonologických či fonetických změn (zánik kvantity v slezskočeských dialektech, fonologizace krácení *í* a *ú* v středomoravských dialektech, dloužení o před *j* a *ň* v dialektech východomoravských *kójí*, *hóní* apod.).

VÝVOJ F

Psl. a pč. nedisponovaly samostatným fonémem [f], pouze znaly hlásku [f], která se objevovala na místě skupiny *pv*: *úpvati* > *úpfati* > *úfati*. Absence fonému /f/ v nejstarších fázích češtiny naznačují nejstarší přejímky z němčiny a latiny, v nichž se na místě německého nebo latinského *f* vyskytuje jiná příbuzná stč. labiála:

něm. <i>fasant</i>	–	<i>bažant</i>
něm. <i>biscof</i>	–	<i>biskup</i>
lat. <i>firmare</i>	–	<i>biřmovati</i>

Postupné prosazování asimilace znělosti, jejímž působením se *f* stávalo poziční neznělou variantou *w*, a externí vliv němčiny na češtinu v jazykově smíšených oblastech česko-německých vedly ke vzniku samostatného fonému /f/ ve staré češtině (ve 13. století).

PROTETICKÉ A HIÁTOVÉ HLÁSKY

Z psl. zdělila čeština protetické hlásky *v-* (**ūdra* > *vydra*) a *j-* (psl. **jestь* X lat. *est*).

K nejstarším českým protetickým hláskám patří *j*, jehož rozšíření nepokrývá celé české jazykové území, srov. např.:

<i>jim</i>	X	<i>im</i>
<i>jiskra</i>	X	<i>iskra</i>
<i>jíti</i>	X	<i>íti</i>

Vedle toho se ve stč. památkách vyskytuje protetické *h-*, které má od počátku patrně územní omezení (na jihozápadočeské s středomoravské dialekty). Tato protetická hláaska se objevuje před všemi samohláskami, a dokonce také před sonantami *r*, *l*, *n*:

<i>ale</i>	>	<i>hale</i>
<i>almara</i>	>	<i>halmara</i>
<i>i</i>	>	<i>hi</i>
<i>rohы</i>	>	<i>hrohы</i>
<i>řeže</i>	>	<i>hřeže</i>
<i>ukáže</i>	>	<i>hukáže</i>

Od 14. století se v staročeských památkách ojediněle objevuje protetické *v-*. Jeho výskyt je vždy vázán na pozici před iniciálním *o-*. V průběhu 15. stol. jeho rozšíření pozvolna vzrůstá, přičemž kulminuje v 16. stol. Moderní spisovná čeština protetické *v-* striktně odmítá.

<i>obilí</i>	>	<i>vobilí</i>
<i>osel</i>	>	<i>vosel</i>
<i>orat</i>	>	<i>vorat</i>
<i>okno</i>	>	<i>vokno</i>

Protetické *v-* se rozšířilo na drtivě většině českého jazykového území: téměř úplně v českých nářečích v užším smyslu (s výjimkou doulebských dialektů) a v části středomoravských dialektů.

ZMĚNY V PROUDU ŘEČI

Metateze

S výjimkou psl. metateze likvid jde o sporadickou změnu, kterou jsou reorganizovány jen některé souhláskové skupiny:

<i>*kvьtьtq</i>	>	>	<i>ktvu</i> ,kvetu ¹
<i>inhed</i>	>		<i>ihned</i>
<i>povraz</i>	>		<i>provaz</i>
<i>malženstvo</i>	>		<i>manželstvo</i>
<i>mhla</i>	>		<i>mlha</i>

Kontrakce (stahování)

Jestliže pomineme pračeskou kontrakci (viz tam), projevují se případy kontrakce jen sporadicky (většinou jako výsledek snahy odstranit hiát):

<i>a on, a ona, a ono</i>	>	<i>an, ana, ano</i>
<i>Joachym</i>	>	<i>Jáchym</i>
<i>na ony</i>	>	<i>nany</i>
<i>na obě</i>	>	<i>nábě</i>

Synizese (viz výše)

<i>doúfati</i>	>	>	<i>doúfati</i>
<i>Ovidius</i>	>		<i>Ovídjuš</i>
<i>Bohuše</i>	>		<i>Bouše</i>

Apokopa (zánik koncových souhlásek)

K této změně je náchylné zejména finální *-i*:

<i>nesi</i>	>	<i>nes</i>
<i>raději</i>	>	<i>raděj</i>
<i>trpieci</i>	>	<i>trpíc</i>

Apokopa se projevuje také u zájmených příslovcí končících na *-o* (často s mezistupněm *-e*):

<i>kako</i>	>	<i>kake</i>	>	<i>kak</i>
<i>sěmo</i>	>			<i>sem</i>

¹ Nč. *kvetu* vzniklo z kořenové podoby, která se ustanovila v participiu *l-ovém*: **kvьtlь*.

tamo > *tame* > *tam*
tako > *take* > *tak*

Ojedinele se lze setkat se zánikem jiných finálních samohlásek, které jsou součástí afixů:

bieše > *bieš*
jednoho > *jednoh*
toho > *toh*
déle > *dél*
viece > *víc*

Artikulační asimilace

Asimilace způsobu artikulace

dš > *dč* *nadšenie* > *nadčenie*
ds > *dc* *dvadsěti* > *dvadcěti*
chc > *kt* *chci* > *kci*
cht > *kt* *chtěl* > *ktěl*

Asimilace místa artikulace

dc > *c* *dvadcěti* > *dvacěti*
mj > *mň* *mjesíc* > *mňěsíc*
čs > *c* *ničs* > *nic*
sč > *šč* *sčestie* > *ščestie*
šs > *s* *češský* > *český*
žš > *žš* *nalezši* > *nalezši*

Zjednodušování souhláskových skupin

dd > *d* *paddesát*² > *padesát*
kk > *k* *měkký* > *měký*
nn > *n* *Anna* > *Ana*
ss > *s* *s světa* > *světa*
šš > *š* *vyšší* > *vyšší*

Zánik souhlásky v souhláskové skupině

kd > *d* *když* > *dyž*
kt > *k* *který* > *kerý*
šč > *č* *děšč* > *děč*
stl > *sl* *stlúp* > *slúp*

² Forma vzniklá asimilací z *patdesát*.

<i>stsk</i>	>	<i>s</i>	<i>mětské</i>	>	<i>měské</i>
<i>tk</i>	>	<i>k</i>	<i>tkadlec</i>	>	<i>kadlec</i>

Vkladné samohlásky

Ve stč. textech se ojediněle objevuje v souhláskových skupinách vkladné *i*: *čstíti* (*chiftiti*), *čsti* (*chyfti*), *řka* (*řyka*).

U neslabičné předložky *k* se vytvořilo vkladné *u* (v pozici před labiálami): *ku boju*, *ku podlazě*, *ku vidění*.

Vkladné souhlásky

<i>cn</i>	>	<i>ctn</i>	<i>mocný</i>	>	<i>moctný</i>
<i>sn</i>	>	<i>stn</i>	<i>tělesně</i>	>	<i>tělestně</i>
<i>nr</i>	>	<i>ndr</i>	<i>Kunrátovi</i>	>	<i>Kundrátovi</i>
<i>sř</i>	>	<i>stř</i>	<i>sředa</i>	>	<i>středa</i>

Disimilační změny

Změna *šč* > *št'*, *ždž* > *žd'*

Nejstarší doklady této disimilace pocházejí ze 14. stol., avšak hlavní fáze této změny spadá do stol. 15. Disimilace proběhla ve spisovné češtině a na území českých dialektů v užším smyslu, kdežto v moravských dialektech se neprosadila:

<i>ješče</i>	>	<i>ještě</i>
<i>ščestí</i>	>	<i>štěstí</i>
<i>na púšči</i>	>	<i>na poušti</i>

S touto změnou je paralelní změna *ždž* > *žd'*:

<i>ždžár</i>	>	<i>žd'ár</i>
--------------	---	--------------

Po provedení disimilace *šč* > *št'* proběhlo v 15. století následně ve skupině *št'* ztvrdnutí *t'* v pozici před konsonantem (někdy se tato změna nazývá 2. historickou depalatalizací):

<i>pišťce</i>	>	<i>pištce</i>
<i>šťkáti</i>	>	<i>štkáti</i>
<i>štváti</i>	>	<i>štváti</i>

Ostatní případy disimilace

Jestliže se neslabičná předložka *w* vyskytla před labiálou, změnila se na *u*:

<i>w město</i>	>	<i>u město</i>
<i>w Prahu</i>	>	<i>u Prahu</i>
<i>w wodu</i>	>	<i>u wodu</i>

Další případy disimilace jsou spíše sporadické:

<i>čč</i> > <i>čť</i>	<i>plaččivý</i>	>	<i>plačtivý</i>
<i>čšč</i> > <i>čť</i>	<i>řečščí</i>	>	<i>řečťí</i>
<i>čř</i> > <i>tř</i>	<i>čřieví</i>	>	<i>třeví</i> , <i>střevíc</i> ³
<i>čt</i> > <i>št</i>	<i>čtyřé</i>	>	<i>štyřé</i>
<i>dc</i> > <i>ds</i>	<i>rádcě</i>	>	<i>rádsě</i>
<i>kt</i> > <i>cht</i>	<i>oktáb</i>	>	<i>ochtáb</i>
<i>sch</i> > <i>sk</i>	<i>schovati</i>	>	<i>skovat</i>
<i>tc</i> > <i>ts</i>	<i>v smutcě</i>	>	<i>v smutsě</i>
<i>tč</i> > <i>tš</i>	<i>otče</i>	>	<i>otše</i>
<i>žč</i> > <i>žt</i>	<i>nebožčík</i>	>	<i>nebožtík</i>

Změny *dc* > *ds*, *tc* > *ts* a *tč* > *tš* jsou doloženy jen v Legendě o sv. Kateřině, kam patně pronikly jako formy nářeční (podobné formy jsou známy z jihočeských a středomoravských dialektů).

ASIMILACE A NEUTRALIZACE ZNĚLOSTI

Znělostní asimilace je převážně regresivní, tj. znělost/neznělost první souhlásky v souhláskové skupině konsonantů s odlišnou znělostí se mění podle neznělosti/znělosti souhlásky následující. Asimilace znělosti se definitivně ustálila až v průběhu 14. stol., jak svědčí změna psaní některých slov:

<i>dchoř</i>	>	<i>tchoř</i>
<i>čbán</i>	>	<i>džbán</i>
<i>kde</i>	>	<i>gde</i>
<i>sde</i>	>	<i>zde</i>

V případě, že se znělá párová souhláska nachází na konci slova před pauzou, podléhá neutralizaci znělosti (neutralizace znělosti se ustálila až na konci 14. stol.):

<i>dub</i>	>	<i>dub</i>
<i>knih</i>	>	<i>knich</i>
<i>pstruh</i>	>	<i>pstruch</i>
<i>vrah</i>	>	<i>vrach</i>

Fakt, že se po zániku jerů původní podoba znělých/neznělých konsonantů navzdory asimilaci a neutralizaci často udržela až do 14. století, je zpravidla interpretován (podle J. Vachka) jako

³ Nově vzniklé *tř* se začalo mísit se skupinou *str* / *stř*, ve které se *t* vytvořilo jako přechodový konsonant (viz výše), a podléhalo proto analogické změně *tř* > *stř*.

výsledek protikladu napjatosti/nenapjatosti konsonantů: na rozdíl od nové češtiny si párové znělostní konsonanty podléhající asimilaci nebo neutralizaci udržely (podobně jako v angličtině) svůj původní rys napjatosti/nenapjatosti.

U některých slov nebyl už původ souhláskových skupin interpretovatelný, a proto se v grafice ustálila jejich podoba asimilovaná: *džbán*, *zde*, *vždy* atd. Naopak u slov, jejichž vnitřní struktura je interpretovatelná, se psaní ustálilo podle etymologie:

<i>kde</i> [gde]	–	<i>kam</i> , <i>kudy</i>
<i>ovšem</i> [ofšem]	–	<i>veškerý</i>
<i>knih</i> [knich]	–	<i>knih</i>
<i>vrah</i> [vrach]	–	<i>vraha</i>

Některé fonémy vyvolávají neočekávaný způsob asimilace znělosti:

- /v/ podléhá asimilaci, ale samo ji nezpůsobuje: *svůj*, *tvůj* X *ovšem* [ofšem], *včera* [fčera]; v moravskoslezských a jihočeských dialektech však /v/ podléhá progresivní asimilaci: [sfuj], [tvuj];
- /h/ je při asimilaci vždy pravidelné, ale ve skupině *sh* podléhá buď regresivní asimilaci [zh] (na Moravě), anebo asimilaci progresivní [sch] (v Čechách): [zhoda] X [schoda], [na zhledanou] X [na schledanou];
- /ř/ se vždy přizpůsobuje sousedící souhlásce (ať předcházející, tak následující): *tři* [tři], *dři* [dři], *spařka* [spařka], *pařba* [pařba].

PŘÍZVUK

Staročeský přízvuk je podobně jako novočeský pevně spjat s první slabikou ve větě (zřejmě od 12. stol.).

VÝVOJ FONOLOGICKÉHO SYSTÉMU OD 15. STOLETÍ

DIFTONGIZACE Ó > UO

Do souvislosti s rozvinutím jotace u dlouhého *ě* > *je* se zpravidla klade velmi podobná změna zadního vokálu *ó* > *uo* – týká se jen dlouhého *ó*.⁴ Tato změna kulminuje na přelomu 14. a 15. stol.:

<i>bóh</i>	>	<i>b<u>u</u>oh</i>
<i>dóm</i>	>	<i>d<u>u</u>om</i>

⁴ Tak jako se u vývoje *ě* hovoří o rozvinutí jotace, tak se u změny *ó* > *uo* hovoří o rozvinutí labializace.

vóči > *voči*
svój > *svoj*

Ve stč. textech se sice objevují nemnohé doklady diftongizace krátkého *o*, nicméně v dalším vývoji se neprosazují:

boha > *boha*
kostel > *kostel*
mohu > *mohu*
jako > *jako*

Se změnami *ě* > *je* a *ó* > *uo* nastává ve vývoji českého fonologického systému důležitý předěl: po jejich prosazení se systém krátkých a dlouhých vokálů vyvíjí odděleně.

DIFTONGIZACE *Ý* > *EĪ*

Tato změna zasáhla pouze tvrdé dlouhé *y* (o vývoji krátkého *y* viz výše). Diftongizace se realizovala zejména na přelomu 14. a 15. stol.

Diftongizace *y* v klesavý diftong proběhla ve dvou fázích:

1. Nejprve vznikl diftong obsahující neurčitý střední a středový vokál, který byl blízký fonému *e*, tj. *e̯*,⁵ o čemž svědčí grafika: *nebayeay* (*nebe̯jve̯j*), *maydlo*, *mlayn*.⁶
2. Později (v průběhu 15. století) se prosadila změna tohoto neurčitého vokálu v *e*.

mlýn > *mle̯jn* > *mlej̯n*
mýto > *mē̯to* > *mē̯to*
pýcha > *pe̯jcha* > *pe̯jcha*
dobrý > *dobrej̯* > *dobrej̯*

Diftongizace se prosazuje na místě *í* v té části českých a moravských dialektů, v nichž *í* po *c*, *z*, *s* ztvrdlo *í* > *ý*: (*sítka* > *sýtka* >) *sejtka*, (*vozik* > *vozýk* >) *vozejk*, (*cítit* > *cýtít* >) *cejtit*.

Diftongizace byla provedena v českých nářečích v užším smyslu (snad s výjimkou okrajů jihozápadočeské nářeční skupiny), ve středomoravských dialektech (s následnou monoftongizací v *é*) a v západních okrajových úsecích východomoravských dialektů.

Diftongizace byla v 19. stol. odmítnuta kodifikátory moderní spisovné češtiny.

⁵ Tento první (vokalický) komponent by bylo možno chápat jako *a*, a celá diftong *tedy* jako *aĭ*.

⁶ Kromě toho se psalo také jako <ai>, <ey>, <ei>, později také jako <ag>, <eg>.

DIFTONGIZACE $\acute{U} > OU$

Tato změna proběhla v souvislosti s diftongizací $y > ej$. Obě změny spojuje průběh, chronologie a územní rozšíření (rozdíl je však v míře jejich přijetí moderním spisovným jazykem – viz níže):

Také tato diftongizace proběhla ve dvou fázích:

1. Na konci 14. století se \acute{u} diftongizovalo na klesavý diftong ou^7 , jehož první komponent byl neurčitý, otevřený, blízký fonému /a/, a který se proto zapisoval jako <au>: *aw*, *av*, *au*, *av*.
2. V průběhu 15. století se samohláskový komponent ztotožnil s fonémem /o/:

múka > mouka > mouka

dlúhý > dlouhej > dlouhej

jedú > jedou > jedou

ženú > ženou > ženou

Tato změna proběhla na celém českém jazykovém území, s výjimkou východomoravských, moravskoslezských a snad i okrajových úseků jihomoravských dialektů; v části středomoravských dialektů nastala následně monoftongizace $ou > ó$: *mouka > móka*.

Jak již bylo řečeno, v 15. století se tento diftong zapisoval rozličným způsobem. Nakonec se v pravopisném úzu 16. stol. ustálila podoba <au>, která se držela až do pol. 19. stol., ačkoli je z pramenů zřejmé, že se v 16. stol. vyslovoval jako [ou].

Psaní *ou* namísto \acute{u} uprostřed a na konci slova se v spisovné češtině definitivně ustálilo ve 20. letech 16. stol. Nicméně v iniciální slovní pozici se diftongizace často neprosadila: *usta*, *unor*, *usvit*. To bylo způsobeno dílem kolísající kvantitou v iniciální pozici, dílem nejednoznačnou grafikou bratrského pravopisu (*u-* na začátku slova se tisklo jako *v-*; tiskárny často neměly \acute{v} s čárkou). Nakonec se ve spisovné češtině v průběhu 19. stol. poněkud anachronicky prosadila podoba \acute{u} -.

MONOFTONGIZACE $\acute{I}E > \acute{I}$

V průběhu 15. stol. začala postupně převažovat první *i*-ová složka stoupavého diftongu \acute{ie} . Na konci tohoto století byla v mluveném jazyce završena změnou $\acute{ie} > \acute{i}$. Svědectví o tomto vývoji podává J. Blahoslav, který navrhuje zapisovat diftong *ie* jako *j* s indexovým e , tj < $^e j$ >

b e jeda > bída

⁷ Tento první (vokalický) komponent by bylo možno chápat jako ∂ a celý diftong tedy jako (∂u).

mĵera > míra

vĵera > víra

znamenjě > znamení

V jazyce psané komunikace se monoftongizace *ĵe > í* prosazovala se zpožděním. Definitivně byla přijata v 2. pol. 16. stol.: její rozšíření brzdila pravopisná tradice, která velela psát dlouhé *í* diftongického původu jako <*ie*>.

Tato změna proběhla na téměř celém území českých dialektů: absentuje pouze v malé části slezských dialektů na dnešním území Polska. Výskyt diftongu *ĵe* v kopaničářských nářečích (na moravsko-slovenském pomezí) lze vysvětlit jako výsledek kolonizace těchto horských oblastí slovenskými osadníky (a tudíž jako výsledek externího jazykového vlivu).

MONOFTONGIZACE *ŷO > Ú* (<*Ů*>)

Společně s monoftongizací *ĵe > í* proběhla také monoftongizace *ŷo > ú* (psáno jako <*ů*>). Podobně jako v předchozím případě i zde lze předpokládat proces, při němž se posilovala první složka diftongu na úkor složky druhé, až nakonec převážila. Za symptom tohoto procesu by mohla být chápána grafika: diftong se zapisoval jako *u* s indexovým ^o, tj. <*ů*>. Hlavní průběh monoftongizace lze klást do 15. stol.:

bŷoh > bůh

dŷom > dům

vŷoči > vůči

svŷoj > svůj

Uzemní rozvrstvení této změny odpovídá rozšíření *ĵe > í* absentuje pouze v malé části slezských dialektů na dnešním území Polska a v kopaničářských nářečích, ve kterých je výsledkem externího vlivu slovenštiny na češtinu.

ÚŽENÍ *É > Í*

Hlavní fáze této změny spadá do 16. stol. Původně akustická změna (dlouhé vokály se artikulují úžeji) byla akcelerována systémovou nerovnovážností (chybějící zadní středový protějšek); výsledkem bylo měkké neměkčící *í*:

postělka > postílka

čélko > čílko

zelé > zelí

dobrého > dobrímu

Geografický rozsah *é > í* je značný, kromě nářečí českých v užším smyslu a nářečí středomoravských se zčásti vyskytuje v západních okrajových úsecích východomoravských dialektů a po měkkých souhláskách také ve východních částech slezkomoravských dialektů.

Navzdory značnému územnímu rozšíření nepřijal spisovný jazyk tuto změnu v úplnosti. Uprostřed slova se prosadila poměrně důsledně, zejména po měkkých souhláskách: *čélko > čílko*, *žénka > žínka*, ale také po konsonantech tvrdých: *nébrž > nýbrž*, *smétko > smítko*. Velmi pomalu se prosazovala ve slabice *lé*: *léčiti, létati, mléko*. Pomalu se také šířila v koncovkách složené deklinace a deklinace posesivních zájmen: *dobrého > dobrího*, *dobrému > dobrímu*, *mé > mí* (v památkách češtiny 17. a 18. stol. byly tyto varianty stylově podmíněny). V koncovkách *é > í* ustálila rychle tam, kde pomohlo sjednotit deklinační typy: *znamení – zelé > zelí*, *prosí – chválé > chválí*. Tento stav v zásadě přijala moderní spisovná čeština, avšak s tím rozdílem, že odmítla výsledky této změny v koncovkách složené deklinace a v některých případech také ve slabice *lé*.

ZMĚNA *AJ > EJ*

V průběhu 15. a 16. stol. se tautosylabická skupina *aj* změnila na *ej*:

najlepší > nejlepší
krajčí > krejčí
házaj > házej

Jak ilustrují následující příklady, pro provedení této změny je relevantní pozice ve slabice. Jakmile se daná sekvence *aj* vyskytuje v heterosylabické pozici, změna *aj > ej* neproběhne:

vajce > vejce X *vajec*
dělaj > dělej X *dělají*
daj > dej X *dají*

Původně tato změna proběhla důsledně, což demonstrují následující příklady:

hajný > hejný
tajný > tejný
kraj > krej
prodaj > prodej

U jmenovaných forem tato změna způsobila alternaci *aj ~ ej*. Tyto některé alternace byly v následujícím vývoji odstraněny tendencí k unifikaci formy kořene:

hejný X *hájiti* → *hajný*
tejný X *tajiti* → *tajný*
krej X *krájeti* → *kraj*

V případě *prodej* – *prodaje* vedla kořenová alternace v češtině střední doby ke vzniku dvou paradigmat:

1. <i>prodej</i>	X	<i>prodaj</i>
2. <i>prodeje</i>	X	<i>prodaje</i>
3. <i>prodeji</i>	X	<i>prodaji</i>
...		

Tato změna se interpretuje jako výsledek ztotožnění skupiny *aj* v téžeslabičném postavení s diftongem *ej* (*aj*), který vznikl i *y*. Tuto změnu umožnily dva faktory: 1. klesavý diftong *ej* (*aj*) měl první vokál otevřený, který byl natolik blízký samohlásce /a/, že v určité fázi vývoje mohly být skupiny *ej* (*aj*) a *aj* chápány jako totožné, 2. po završení diftongizace *y* > *ej* (*aj*) byl pro mluvčího 15. a 16. stol. odlišný původ obou skupin stěží interpretovatelný. Tato změna bývala tradičně interpretována jako tzv. zpětná přehláska, která byla podmíněna měkkým *j*. Tzn. že tato změna byla chápána jako případ asimilace, resp. akomodace (souhláska ovlivnila kvalitu sousedící samohlásky). Avšak absence této změny v heterosylabických pozicích naznačuje, že zde se zpětnou přehláskou počítat nelze.

ZMĚNA *w* > *v*

Jak již bylo mnohokrát uvedeno, staročeské *w* mělo původně bilabiální výslovnost.

O jeho bilabiálnosti svědčí jak staročeská grafika (např. slovo pravda je psáno jako *prawuda* nebo *prauwda*), tak také častá disimilace neslabičné předložky *w* v pozici před labiálami: *w* *Prahu* > *u Prahu*.

V průběhu 15. stol. se bilabiální artikulace *w* změnila na labiodentální: *w* > *v*. Zbytky původní bilabiálnosti *w* zůstaly zachovány v severovýchodočeských dialektech, kde se *v* v pozici na konci slabiky vyslovuje jako *ʋ*: *praʋda*, *kreʋ*.